

Inhoud

Maart 1997, nummer 1, jaargang 31

Redactioneel	5
door A.M. Wijtenburg	
De kracht van de groep	7
door: C.G. de Haan	
Tussen veilige geborgenheid en gevaarlijke troost	12
Kansen en risico's van de groep voor de ontwikkeling van het individu door: Dr. Didier Pollefeyt	
Niet in verval, maar in beweging	20
Het sociale leven na het Ik-tijdperk door: Max van Doolen	
Het belang van de groep in jeugdcriminaliteit	24
door: Prof. Dr. G.J.N. Bruinsma	
Voortpeinzen	32
door: A.H.M. Haans	
Voor u gelezen	
Handboek Groepspsychotherapie	35
door: J.M. Rijken en L.M.W. Verdegaaal	
Handboek Groepsdynamica	37
door: A.H.M. Haans	
Classics in Group Psychotherapy	38
door: M.C. van der Laan	
Vrouwen dromen	39
door: M. Penso	
Agenda	
Agenda binnen- en buitenland	40

Tussen veilige geborgenheid en gevaarlijke troost

Kansen en risico's van de groep voor de ontwikkeling van het individu

Dr. Didier Pollefeyt (F.W.O.-V)*

Vanuit antropologisch en ethisch standpunt is de notie 'groep' voor de ontwikkeling van het individu op zijn minst dubbelzinnig gegeven te noemen. Enerzijds biedt de groep (familiale groep, taalgroep, religieuze groep, nationale groep, enzovoort) meestal een waarborg voor de bescherming, de ontwikkeling en de emancipatie van haar individuele leden en hun rechten. Anderzijds gaat de ontwikkeling van groepen vaak gepaard met onverschilligheid en zelfs geweldadigheid: naar buiten toe tegenover hen die niet tot de eigen groep behoren, naar binnen toe tegenover hen die de interne solidariteit van de groep verbreken of in vraag durven te stellen. In deze bijdrage schetsen we de ontstaansdynamiek van de groep en duiden naast de reële mogelijkheden en kansen die de groepsvorming voor het individu onmiskenbaar biedt, ook de risico's aan die haast onvermijdelijk bij de ontwikkeling van een groepsstructuur de kop opsteken (zie Pollefeyt, 1995).

Omdat de groep altijd mede onze identiteit sticht, soms tot onze vreugde, soms tot ons afgrijzen, en meestal zonder dat we het zelf goed weten, is een reflectie over de verhouding tussen groep en individu nooit vrijblijvend, laat staan neutraal, maar een aangelegenheid waarin wij met onze eigen, vaak complexe gevoeligheden en prereflectieve ervaringen geheel betrokken zijn. De analyse van het groepsgebeuren raakt ons daarom in ons wezen, in wie wij zijn. Het is goed zich bij de aanvang van deze reflectie van dergelijke voorfiloso-

bescherming die de groep biedt tegen haar belagers van buitenaf. Hierdoor garandeert de groep voor het individu de continuïteit van het bestaan. Dankzij het lidmaatschap van de groep heeft het individu de ervaring 'ergens bij te horen': een familie, een cultuur, een taalgemeenschap, een kerk, een territorium, enzovoort. Het lidmaatschap van de groep verlost de mens van de universele, maar abstracte en lege noemer 'menschheid' en biedt hem de bergende geborgenheid van een concrete en levendige particulariteit. Dankzij ons lidmaatschap van de groep weten wij wie we zijn: we zijn blank, Vlaming, katholiek, man, enzovoort. De groep schenkt het individu dus niet alleen een leven gevende afbakening (ik ben die en niet die), maar nog meer een gevoel van geborgenheid, verbondenheid en toekomst, waardoor we het vreemde tegemoet kunnen treden zonder onmiddellijk overrompeld te worden door de angst voor identiteitsverlies of desintegratie.

De groepsvorming is daarom op zich een positieve realiteit die emancipatie en veiligheid voor het individu kan betekenen. Een gevoel van eenheid en verbondenheid onder vrouwen bijvoorbeeld kan bevrijdend werken, waardoor een strijd tegen de ontkenning van de identiteit van vrouwen mogelijk wordt. Een gevoel van saamhorigheid onder volksgenoten, zoals bijvoorbeeld de Vlaamse ontvoeringsstrijd, kan volkeren bevrijden uit de beangstigende en verknachtende tirannieke overheersing door het vreemde. In onze postmoderne cultuur zien we een duidelijke herontdekking van het bewustzijn van mensen dat ze tot bepaalde, particuliere groepen behoren. Tegen de moderne, abstracte universaliteit in gaan men opnieuw hun particulier lidmaatschap van bepaalde groepen in de verf zetten. Deze nieuwe tendens tot profileren in termen van het lidmaatschap van de groep toont zich zowel op cultureel, politiek als religieus vlak. Het bewustzijn groeit dat niemand als een abstract, universeel wezen wordt geboren. De groep, haar tradities en haar symbolen, vormen een cruciaal gegeven voor de stabiliteit, de continuïteit en het geluk van het individu. De initiatie in de verhalen, de symbolen en rituelen en de geschiedenis van de groep geeft het bestaan kleur en brengt er orde, samenhang, conti-

nuit, zin en toekomst in aan. De groep belichaamt en specificeert aldus een vitale basisstructuur van het menselijk bestaan.

De radicalisering van de groepsidentiteit

Omdat de identiteitsopbouw van het individu mede bepaald wordt door de groep waartoe men behoort, zal de identiteitshandhaving bijna steeds samenhangen met de vraag naar een afbakening en een versterking van de groep. Op zich is het normaal en zelfs wenselijk dat de groep zich naar buiten toe tracht te profileren. Naargelang individuen zich echter meer in hun identiteit bedreigd voelen, zal de roep naar een dergelijke afgrenzing en identificatie tegenover het vreemde en het verschillende luiden en vooral ook dwingend worden ('Eigen volk eerst' bijvoorbeeld). De mogelijkheid van een absolute afbakening van de groep (bijvoorbeeld de leuze: 'Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Christus') hangt nauw samen met de -op zich moreel neutrale en zelfs rechtmatige- dynamiek van beveiliging en zelfhandhaving eigen aan de individuele en collectieve identiteitsontplooiing.

Deze radicalisering kan echter twee excessen ontwikkelen, met name een 'divinisering' (vergodelijking) van het eigene en een 'demonisering' (verduiveling) van het andere (zie Pollefeyt, 1996). Hoewel deze radicalisering als mogelijkheid steeds in de groepsidentiteit geïmpliceerd ligt, mag zij toch niet als een onvermijdelijke fataliteit beschouwd worden. Zo ontwikkelen bepaalde particuliere groepen -ook al worden ze bedreigd- een uitzonderlijke openheid voor en solidariteit met andere groepen, hoewel dit meestal niet gaat zonder voorafgaande interne spanningen, discussies en conflicten.

De divinisering van de eigen groep

De groepsidentiteit riskeert in de eerste plaats zichzelf naar binnen toe op te hemelen, zich aantrekkelijker voor te stellen dan ze in werkelijkheid is. We noemen dit de vergodelijking of de divinisering van het eigene. De groep wordt voorgesteld

* Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen

als de drager van bepaalde absolute waarden, van een groots historisch verleden of van een unieke missie. Vanuit de psychoanalyse kan men dit begrijpen als de imaginaire functie van het idealiseren, te vergelijken met de vertieftheid op individueel vlak, waarbij de realiteit van de geliefde wordt vloggesteld en beleefd als rimpelloos of vlekkeloos schoon, uniek en onvervangbaar, terwijl de buitenwereld als dom, onbegrijpend, spotlend of misprijzend wordt ervaren.

Vaak worden de waarden en normen van de eigen groep langs die weg tot het ultieme verheven en wordt de solidariteit met de groepsgenoten van de allergrootste betekenis. Een dergelijke diviniserende van de eigen groepsidealiteit heeft heel wat positieve facetten: ze leidt tot een verhoogd gevoel van saamhorigheid onder lotgenoten, werpt een beschuttende dam op tegen de soms kweisende en onwillige buitenwereld en maakt een duidelijke en veilige afgrenzing mogelijk tegenover hen die niet tot de groep behoren.

De diviniserende heeft echter ook een schaduwzijde. De groep biedt wel nestwarmte voor haar leden, maar laat niet-leden echter ook vaak in de kou staan. Het gevolg van de diviniserende is de toenemende geslotenheid van de groepsstructuur.

Vaak doet de vergoedelijking ook een beroep op religieuze elementen. Dit biedt de mogelijkheid de groep niet alleen als iets moois, maar ook als iets heiligs voor te stellen. Religie heeft in wezen te maken met verbondenheid. De etymologische stam van religie, *religare*, betekent letterlijk 'verbinden'. Religie kan aan de verbondenheid van mensen een absolute betekenis geven. En dit kan opnieuw zowel een positieve betekenis hebben, zoals in de religieuze huwelijksceremonie, die de relatie tussen mensen een ongeziene diepte kan geven, als een negatieve invloed uitoefenen, zoals alle oude en nieuwe *Gott mit uns* doctrines, en de Heilige Oorlogen die zij legitimeren. Het absolute heeft de uitzonderlijke kracht mensen in hun begeerte en hun gevoelens op te vorderen en hen rond de groep te binden, gebruik makend van vaak krachtige symbolen en rituelen. En daarom zijn religies ook zulke kweisbare realiteiten die menselijke relaties een onvermoede diepgang kunnen geven, maar evenzeer onvoorstelbare vormen van

gewelddadigheid in het leven kunnen roepen en legitimeren (zie De Tavernier e.a., 1992).

Om de diviniserende of de rimpelloze interne harmonie in stand te houden, zal de groep het moeilijk hebben om interne twisten en spanningen toe te laten. De oneerlijkheid van de vergoedelijking is het toedekken van contradicties, rivaliteiten en oneffenheden in de groepsidentiteit. Alle niet-integreerbare, oneerbiedwaardige en orde verstorende elementen in de groepsidentiteit zullen itever worden verdonkeremaand, verdraaid of ver schoond. Om de harmonieuze en compleet positieve identiteit van de groep te redden zullen alle dissidenten binnen de groep met zachte hand, of soms op minder vriendelijke wijze het zwijgen worden opgelegd. De differentie wordt binnen de groep niet langer geaccepteerd, laat staan positief geïnterpreteerd als een groeikans, als een uitdaging tot verdere ontplooiing van de groep, maar wordt enkel beleefd als een bedreiging voor het voortbestaan van de groep als zodanig. De groep sluit zich met andere woorden af voor haar eigen interne kritiek, ofwel expliciet, door dissidenten gewelddadig aan te pakken, ofwel op verbloemde wijze, door dissidentie te ontkennen of monddood te maken.

Deze interne geslotenheid voor het verschil kan een uiterst promiscue solidariteit voortbrengen waarin de samenhangende groep totale eensgezindheid, aanhankelijkheid en wederkerigheid van de leden vergt, ja zelfs eist en oplegt. Elk meningsverschil, elke on-eenigheid, elke agressiviteit dreigt door de fanatieke ophermeling van de eigen groeps-eenheid gewantwoord, geminacht en zelfs geëxcommuniceerd te worden. Men heeft een enorme angst voor het verschil, omdat dit de bergende en troostende eenheid van de groep op losse schroeven zou kunnen zetten. Deze ophermeling heeft vanuit psychologisch perspectief iets fanatieks, omdat in het licht van de trouw aan de tradities, de symbolen, de verhalen, de opvattingen van de groep al het overige banaal en nietig wordt. De groep dreigt de structuur van een gatto te krijgen. In het veilige nest speelt zich het ware leven af, ver weg van de onbegrijpende en dreigende buitenwereld.

Deze fusionele saamhorigheid van de vergoedelijke groep laat heel weinig ruimte voor per-

soonlijk initiatief. De groep krijgt een quasi-totalitaire karakter. Vernieuwers worden verdacht gemaakt en gediskwalificeerd. De bestaande orde heeft immers haar waarde voor het bestaan van de groep bewezen en zij wordt daardoor onbeveerd. De kritische leden van de groep worden aangewezen als de oorzaak van alle fouten, ook al komen deze fouten in werkelijkheid voort uit het ongevraagd functioneren van het groepsysteem zelf. Langs deze weg tracht men elke vernieuwing tegen te gaan, daar men angst heeft dat de kritische geest de moeizaam veroverde en heilzame groepsorde opnieuw op losse schroeven zal zetten. In deze totaliserende context zal het vaak gebeuren dat individuele leden zich niet langer onbeveng laten leiden door hun creativiteit en hun kritisch vermogen, doch enkel functioneren vanuit hun verlangen naar conformiteit met de groepsnormen of meer nog, vanuit hun angst om deze groeps-eenheid niet in vraag te stellen of te doorbreken en aldus de eigen geborgenheid en zekerheid op het spel te zetten. Op dat moment sticht de groep niet enkel de identiteit van het individu, maar dringt het zich aan het individu op in de vorm van een gesloten, onwrikbaar en soms zelfs verknachtend systeem. Op dat ogenblik biedt de groep niet enkel het kader waarbinnen het individu zijn groei mogelijkheden veilig en creatief kan ontplooiën, maar legt de groep het individu een keurslijf op waaraan het zich angstig en nauwgezet zal moeten conformeren.

De demonisering van de andere

De verheerlijking en vergoedelijking van de eigen groepsidentiteit kan tegelijkertijd een afkeuring met zich meebrengen voor het andere, het vreemde. De diviniserende berust op het schema *in-groep en out-groep*. De vergoedelijking roept een duidelijke tegenstelling in het leven tussen goed en kwaad, tussen zwart en wit, tussen waardevol en waardeloos, tussen wij en zij, tussen de gereedden en de verdronkenen. De eigen groep wordt verbonden met de positieve pool, het deugdelijke, het betrouwbare, het authentieke, enzovoort; terwijl de andere groep wordt verbonden met de negatieve

pool, het ondeugdelijke, het onbetrouwbare, het inauthentieke, enzovoort. Op die manier hangen diviniserende van het eigene en demonisering van het andere aan elkaar als twee kanten van één munt (zie Pollefeyt, 1995a). Een voorbeeld uit de politieke wereld kan dit verduidelijken. De zogenaamde 'democratische partijen' scharen zich aan de kant van de goede politiek, terwijl de slechte politiek helemaal aan de andere zijde, aan de kant van de ondemocratische partijen wordt gesitueerd. Op die manier wordt de identiteit van democratische groeperingen gered, en kan men de problemen van onvredzaamheid en racisme enkel in de andere partijen opsoren, aanklagen en vervolgen. Hiermee imiteren democratische partijen zonder het te weten vaak perfect het mechanisme dat zij in ondemocratische groeperingen aanklagen en bestrijden. Ook ondemocratische en racistische partijen en groeperingen klagen immers enkel het kwaad aan in de andere, met name de vreemdelingen, en pleiten hun eigen groep (volk, partij) van elke schuld of blaam vrij. De racist wijst alle problemen aan in de andere en leeft zo in de illusie van een volstrekt harmonieuze eigen groepsidentiteit.

Het andere wordt met andere woorden buitengesloten en wordt bron van alle onheil. De 'witte maars' tegen het kwaad is helemaal wit, en de slechters zijn helemaal slecht. In deze context zien we hoe groepen soms onvoorstelbare vooroordelen en karikaturen van elkaar kunnen ontwikkelen. De vermeende identiteit van de andere groep wordt dermate aangedikt en met allerhande, deels op waarheid berustende 'markante details' geïllustreerd, dat de verdachtmaking, de uitstoting en het doodsvonnis van de andere gemakkelijk gelegitimeerd kunnen worden. Pleidooien voor de doodstraf gaan er vaak gemakkelijk vanuit dat de rolplek in de groep chirurgisch nauwkeurig omcirkeld en weggemeden kan worden en dat door het 'kleiner kwaad' van deze plastische ingreep de identiteit en de zuiverheid van de groep opnieuw gered kan worden.

De demonisering van het andere kan twee vormen aannemen: de assimilatie en de negatie. In de assimilatie wordt het andere gereduceerd tot hetzelfde. Dit wil zeggen dat de groep enkel genotigd

is het andere te aanvaarden en in zijn geleidingen toe te laten, voor zover het andere bereid is de eigen identiteit prijs te geven en zich aan de heersende groep aan te passen. In het migrantendebat bijvoorbeeld worden migranten in onze samenlevingen in een bepaalde visie alleen getolereerd voor zover zij bereid zijn zich helemaal in te schakelen in ons westers waarden- en normenpatroon. Het andere wordt dus niet als anders aanvaard, maar wordt gedwongen de eigen identiteit prijs te geven. De anderen worden enkel aanvaard voor zover ze zich in dezelfde groep (familie, stam, natie, kerk, club, volksgemeenschap, beroepsvereniging, enzovoort) gaan inschakelen en hun weerbarstige andersheid opgeven. 'Integratie' kan met andere woorden een verbloeming zijn voor assimilatie, dit is de reductie van het andere tot hetzelfde, de volledige inpassing van het andere in de ideologie van de heersende groep (zie Blommaert & Verschueren, 1992).

Het andere laat zich echter nooit volledig inpassen in de eigen groepsidentiteit. Het risico wordt dan reëel dat de passie grimmiger wordt en het verlangen ontstaat om de orde verstorende ander te haten en zelfs dood te wensen. Het racisme is niks anders dan het genadeloos verwerpen van het andere, op grond van de eigen groepsidentiteit die zichzelf aanstelt als het enige criterium voor waarheid, schoonheid en recht. 'Goed is, wat goed is voor de eigen groep'. De groep kan bijzonder inventief zijn in het genereren van redenen waarom het andere verworpen en vernietigd dient te worden. Welke deze onderliggende (biologische, culturele, historische, metafysische, theologische) legitimaties ook moge zijn, in haar grondstructuur bestaat het racisme in de uitsluiting en afwijzing van de andere in zijn diepste identiteit als andere. Dit andere wordt voorgesteld en beleefd als slecht waardoor men zichzelf op strategische wijze aan de kant van het goede kan scharen. Gesloten en racistische groepen kunnen de confrontatie met het kwaad in het eigen verhaal niet aan, en projecteren en vervolgen daarom het kwaad in de andere. De demoniserende groep aanvaardt met andere woorden slechts verschillen die varianten zijn van en binnen dezelfde soort, waardoor leden van de groep slechts in geringe mate van elkaar verschillen.

len in opvattingen, in uiterlijk of in gedragingen, en waardoor de interne coherentie van de groep niet structureel bedreigd wordt. Wellicht is de genocide de verste uitloper van deze demonisering van de andere groep. Door aan de andere, 'slechte' groep in de genocide datgene op te leggen wat men uiteindelijk het meest voor de eigen groep vreest, namelijk de desintegratie en de ondergang, hoopt men zelf aan dit lot te kunnen ontsnappen.

De geslotenheid van de groep: een automatisme?

In een gesloten groepsstructuur kan de solidariteit van de groep aldus verworden tot een vorm van collectief egoïsme of 'nôisisme' (Levi): de solidariteit met de enen, betekent immers vaak het uitsluiten van de anderen. Het is geen solidariteit met de vreemde of de andere, waarbij men bereid is een stuk van het eigene in te leveren of prijs te geven, maar een kwantitatieve uitbreiding van het beginsel van het collectief eigenbelang. In deze bijdrage onderscheiden we echter twee types van groepsvorming. Enerzijds wezen we op de kansen die de groep biedt bij de vorming, de emancipatie en de creatieve ontwikkeling van individuen. Anderzijds omschreven we hoe deze oorspronkelijke groepsdynamiek zo geperverteerd kan worden dat ze een absoluut principe wordt. De sfeer van hetzelfde wordt een absoluut en onbetwiftelbaar principe dat al het andere buiten zich demoniseert en de eigen identiteit diviniseert. Het racisme en de genocide zijn hiervan de meest scherpe uitlopers.

Gelukkig ontwikkelt niet elke groep zich in de gesloten, excessieve richting van een identiteitsstichtende en opvoerende naar een identiteitsverstikkende en gewelddadige realiteit, van een bergende beschermster naar een valse en discriminerende trooster. Het verschil tussen open en gesloten groepen is dus reëel. Toch mogen beide groepsvormen ook niet te veel los van elkaar gezien worden. Integendeel, open groepen staan voortdurend aan het risico bloot om zich te ontwikkelen in de richting van de geslotenheid. De omgekeerde ontwikkeling komt veel minder voor. De geslotenheid

staat als mogelijkheid met andere woorden steeds ingeschreven in de structuur van de groep zelf, hoe wel deze dieperliggende en potentiële continuïteit tussen openheid en geslotenheid van de groep geen determinisme is dat historisch-feitelijk ook moet en telkens zal voeren van openheid naar geslotenheid. Men mag evenmin verhelen dat het (te) radicale onderscheid tussen de categorieën 'openheid' en 'geslotenheid' gebruikt kan worden als een ideologisch instrument dat sommige groepen gebruiken (lees: misbruiken), om zichzelf tot de beteren te rekenen. Een haarscherp onderscheid maken tussen open (bijvoorbeeld 'democratische') en gesloten (bijvoorbeeld 'ondemocratische') groepen is zowel in antropologisch als ethisch perspectief zo niet onmogelijk, dan toch erg moeilijk (zie Burggraave & Pollefeyt, 1993). Elke groep draagt in zichzelf de mogelijkheid van de ontwikkeling in de richting van de geslotenheid, in het bijzonder onder moeilijke, bedreigende omstandigheden. Hoe begrijpelijker en noodzakelijker de groepsvorming voor de ontwikkeling van het individu ook moge zijn, steeds zullen wij vanuit antropologisch en ethisch standpunt op onze hoede moeten blijven voor de inherente intolerante en gewelddadige dynamiek die zij als latente keerzijde van haar positieve potentiaaliteit steeds in zich meevoert. Een authentieke groepsuitbouw is en blijft daarom een voortdurende en erg delicate evenwichtsvoering tussen 'het zelfde' en 'het andere', die nooit in zichzelf mag berusten, maar steeds weer zichzelf moet bevragen om het evenwicht tussen hetzelfde en het andere, tussen stabiliteit en vernieuwing, tussen zelfbehoud en solidariteit te kunnen bewaren en zonodig te herstellen.

Het bewustzijn van de mogelijke en feitelijke perversering van de groepsdynamiek kan mensen echter ook kwetsbaar maken voor een totaal nieuw vertering van de eigen groepsidentiteit in geslotenheid dreigt het schema soms ook omgekeerd te worden tot een berouwvolle demonisering van 'het eigene' en een schuld inlossende divinisering van het 'andere'. Vanuit een soort schaamtegevoel valt men dan in een onkritische deprecie van de eigen groep en haar geschiedenis, gebruiken en waarden. Alleen op die manier zou het andere ont-

vangen kunnen worden als een absoluut goed, en dit juist omdat het anders is. De dictatuur van de gesloten groep, die alles vanuit het homogene of identieke beschouwt en op grond daarvan alles naar het homogene wil herteliden, of al het heterogene wil uitstoten of zelfs vernietigen, maakt hier plaats voor de anarchie van het plurale, van de vele allemaal even waardevolle groepen, waarbij aan het verschil en het andere een principieel positieve waarde toegekend wordt, zonder enige inhoudelijke toetsing op basis van waarheid en bepaald pleidooi voor het 'multicultureel samenleven' waarin men vanuit een soort zelfagressie en zelfbeschuldiging principieel en kritiekloos het andere tot het edele verklaart, dat absoluut verdedigd moet worden. Het is echter wel de vraag of een dergelijke 'depressieve' vorm van louter formele verdraagzaamheid tussen (religieuze, nationale, enzovoort) groepen, die geen inhoudelijke vragen meer stelt en alles gelijkelijk aanvaardt omdat het verschillend en anders is, wel de ideale weg is naar een verrijkende 'kruisbestuiving' van verschillende groepen.

Rouwen om de groep

Het grondprobleem dat zich in onze antropologische en ethische analyse van de dynamiek van de groep ontvouwt is de spanning tussen het eigene en het andere. Enerzijds ligt de groep mede aan de basis van de identiteit van het individu. Anderzijds bestaat er een niet automatische, maar niettemin reëel mogelijke continuïteit tussen open en gesloten groepsstructuren. De wisselwerking tussen het eigene en het vreemde eist van individuen en groepen daarom een onophoudelijk rouwproces waarbij zij op een realistische wijze leren leven met het andere in verhouding tot 't eigene' (zie Pollefeyt, 1995b). Dit rouwproces is niet alleen gericht op het feitelijk aanvaarden van de grenzen aan het vermogen van de groep in het stichten van de identiteit van het individu, en dus van de relativiteit van elke identiteit, maar meer nog op een principiële invraagstelling van de gesloten en gewelddadige potentialiteit van de groepsstructuur.

buiten de eigen groep bevindt, maar ook in de groep, dat het eigene zelf getekend is door vreemdheid. Groepen zijn nooit rimpelloze en volstrekt harmonieuze identiteiten. Zij zijn zelf van binnen uit door het verschil getekend. Het rouwproces vraagt ons dus niet alleen om een realistische en heilzame confrontatie met de vreemdheid, maar ook met het vreemde in onszelf, met de pijnlijke schreuren in onze eigen individuele en collectieve identiteit. Wanneer het rouwproces eerlijk wordt doorgemaakt kan dit leiden tot het bevrijdende inzicht dat de eigen groep enerzijds *minder anders* is dan men als groepself wel zou willen, waardoor precies solidariteit mogelijk wordt; maar anderzijds toch *voldoende anders* is om blijvend de identiteit te kunnen stichten en positief te voeden.

Bestuit

De groep is voor het individu een identiteitsvormende factor. De groep kan zich echter ontwikkelen van een open naar een gesloten structuur. Door deze evolutie wordt het verschil, zowel buiten als binnen de groep, vertrappt en versmakt. In het rouwproces dat het individu en de groep kunnen doormaken, wordt zowel het eigene als het andere op realistische wijze aanvaard en geëvalueerd. Het rouwproces resulteert in een ontmoeting met de reële eigen groep en de werkelijke vreemdelingen, in hun armoede en in hun rijkdom. Hierbij is de moed nodig om zowel de illusies over het absoluut te kwaad of absoluut goede andere, als de illusies over het absoluut goede of absoluut kwade eigene te laten sterven, om plaats te maken voor een aanvaarding van de eigen groepsopbouw als potentieel rijk en geweldadig en als mogelijkheid om anderen als anderen in geweldloze verantwoordelijkheid te aanvaarden, dit is gastvrijheid te bieden en in hun menselijke waardigheid te beschermen en te bevorderen. Een menswaardige samenleving tussen verschillende groepen is alleen mogelijk op grond van een ethiek die de erkenning van de anderen als anderen tot basisprincipes heeft, waardoor zij het identiteitsniveau van de groep, die zowel positief is als potentieel geweldadig ten opzichte van het andere dan zichzelf, niet alleen

Dit proces van rouwen is voorerst nodig naar buiten toe. Het verschil dat door de andere groep wordt gerepresenteerd is geen absoluut, maar een realistisch verschil. De zwarte mens is geen *total* ander wezen, maar een *mens* (het zelfde) met een zwart huid (het andere). De vrouw (het andere) is niet *total* verschillend van de man, maar een andere belevingswijze van het gemeenschappelijke mens-zijn (het zelfde). De migrant is geen vreemd en onbegrijpelijk wezen, maar een *mens* die net als wijzelf vanuit een bepaalde taal, een bepaalde cultuur, een bepaalde klederdacht, enzovoort (het andere) op zoek is naar menselijk geluk (het zelfde). Het totale anders-zijn van de andere manifesteert zich steeds in de context van zijn gelijkent met het zelfde. Het andere toont zich als het andere *in hetzelfde*. De andere wordt daarom niet enkel ervaren als vreemd aan de eigen groep, maar tevens als een *alter ego*, een vreemdeling die in zijn vreemdheid toch als aan mij verwant kan worden ervaren en benaderd. Toch kan het verschil dat de ander representeert wel degelijk een reëel verschil zijn. De problematische kant van de vreemde mag daarom evenmin verdonkeremaand worden. Alleen zo kan ontkomen worden aan een verkeerd begrepen universalisme dat het belang van de particuliere groep voor de identiteitsvorming ontkend of belachelijk maakt. Het concrete en wederzijdse contact tussen leden van verschillende groepen kan de demonisering ontcrachten en het verschil tot haar werkelijke proporties herleiden. Op die manier kan ook een waarde toegekend worden aan andere groepen voor de vorming van de identiteit van andere mensen en zelfs voor de verrijking en de herijking van de eigen identiteit.

Dit rouwproces dient vervolgens ook naar binnen toe voltrokken te worden. Het individu dient evenzeer een realistische visie op de eigen groep te ontwikkelen. Juist op die manier kan nog meer de verwantschap met het andere aan het licht treden. Er zal immers meer gelijkent, betrokkenheid en overeenkomst met het andere blijken te zijn dan op het eerste gezicht het geval leek te zijn. Dankzij het rouwproces naar binnen toe kan ook het verschil, de onenigheid, de niet-overeenstemming in het eigene ter sprake worden gebracht. Hier kan duidelijk worden dat het vreemde zich niet alleen

inperkt, maar ook overschrijdt naar een erkentelijke betrokkenheid op het andere. Daarbij moet echter geen zins het onderscheid tussen het eigene en het andere opgeheven worden, vermits precies dit verschil en de geïmpliceerde gescheidenheid en onherleidbaarheid van het ene tot het andere, de mogelijkhedenvoorwaarde is tot een dialogale en verschillende verhouding tussen mijn groep en andere groepen. Het verschil maakt het andere de moeite waard om gekend en ontmoet te worden. De openheid voor het andere is bron van schepping en creativiteit. Alleen uit het verschil worden nieuwe dingen geboren. Alleen als hetzelfde zich met het andere verbindt, ontstaat er iets nieuws. De vereniging van hetzelfde met hetzelfde betekent voor de groep verveling en dood. De groep betekent daarom voor het individu niet altijd een zegen. Het kan ook een valse troost bieden die in de grond mensen groeikansen ontzegt en het leven in geslotenheid doet vastlopen. Maar evenzeer als elke open gestructureerde groep de mogelijkheid in zich draagt om gesloten te worden, draagt omgekeerd elke gesloten groep -althans in principe- de mogelijkheid in zich om opengebroken te worden. Om het eerste (de geslotenheid) geïllustreerd te zien hoeven we slechts onze dagelijkse krant open te slaan, om het tweede (de openheid) te kunnen waarmaken en waarmaken is (helaas) een veel subtieler opmerkingsvermogen, en vooral veel meer -soms letterlijk 'eindeloos' - geduld nodig.

LITERATUUR

- Blommaert, J. & J. Verschueren, (1992), *Het Belgische migrantendebat. De pragmatiek van de abnormalisering*. Antwerpen: IPA research Center antwerpen, 250 pag.
- Blommaert, J. & J. Verschueren, (1994), *Antracisme*. Antwerpen & Baarn: Uitgeverij Hadewijch, 157 pag.

Burggraeve, R. & D. Pollefeyt, (1993), Het migrantendebat tussen diabolisering en divinisering van de ander. In *Ethische perspectieven*, 3 (3), 144-148.

Pollefeyt, D. (1995), *Voorbij afschuw en verschoning. Een antropologisch, wijsgerig en ethisch onderzoek naar verschillende paradigmatische benaderingen van het kwaad van Auschwitz als aanzet tot een 'be-vreemdende' theologie van het heilige*. Leuven: Onuitgegeven doctoraatsverhandeling in de Godgeleerdheid, Vol. I, lxxxix + 170 pp.; Vol. II, pp. 171-412; Vol. III, pp. 413-629.

Pollefeyt, D. (1995a), *Gevaarlijk normaal! Over Auschwitz of het kwaad rondom en in ons. In Groepspsychotherapie*, tijdschrift van de Nederlandse Vereniging voor Groeps Psychotherapie, 29 (3), 72-83.

Pollefeyt, D. (1995b), *Voorbij homogenisme en relativisme: een pleidooi voor een cultuur van de dialogale ontmoeting*. In *Ethische perspectieven*, 5 (4), 181-188.

Pollefeyt, D. (1996), *Het kwaad is een verhaal. Schets van een hanteerbaar ethisch model voor de geriatrische hulpverlening in confrontatie met het kwaad*. In J.P. Baeyens (red.), *Gerontologie en geriatric 1996: proceedings 19de wintermeeting Oostende (Société belge de gérontologie et de gériatrie)*. Leuven: Acco, 1997 (te verschijnen).

Burggraeve, R., L. Anckaert & D. Pollefeyt, (1995), *Kansen en risico's van het volksnationalisme. Tussen nationaliteit en nationalisme*. In R. Burggraeve & J. De Taverhier (red.), *Is God een Turk? Nationalisme en religie* (172 pag., 65-90 en 68-70). Leuven: Davidfonds.

Taverhier, J. de, R. Burggraeve & D. Pollefeyt, (1992), *Welk volk eerst? Christendom en nationalisme*. In *Tijdschrift voor geestelijk leven*, 6, 585-597.